

ÂŞIK EFGAN DİDARÎ ve HİKÂYESİ

Yrd. Doç. Dr. Ayşe YÜCEL

Gaziantep'e ilk yerleşik Türk nüfusu, 11. Yüzyıldan itibaren gelmeye başlıyor. Türkistan içlerinden getirdikleri ozanlık müessesesi, bu yüzyıldan itibaren, daha sonra yerini aşıklara bırakarak devam ediyor. Onbirinci yüzyıldan yirminci yüzyıla gelinceye kadar, çok sayıda temsilci yetiştiren aşık tarzı edebiyat geleneği Gaziantep ve çevresinde de kayda değer temsilcilerle dikkat çeker.

Aşık tarzı edebiyat geleneği, iki tür mahsul vermiştir. Bunlar, hikaye ve şiir. Ozanbaksı/ şamanlık/geleneğinden beri devam eden hikayeciliğimiz, sözlü kültür ortamının yaşandığı dönemlerde bizim insanımızın edebiyat ihtiyacını gideriyordu. Hikaye musannifleri düşünce ve duygularını halka aktarıyor, halkın arzularını kendi sanatkar kişiliklerinde şekillendirerek, yeniden dinleyicilerine sunuyorlardı. Aşık tarzı edebiyata bağlı olan hikayecilik geleneği, 16.yüzyıldan itibaren kendi prensiplerini belirleyerek Türk coğrafyasında günümüze kadar hayatlarını devam ettirmişlerdir. Doğuşları itibariyle yaşayan aşıkların hayatları etrafında da teşekkül eden hikayeler, kimi zaman bu aşıkların gerçek hayatlarını, kimi zaman idealize edilen hayatlarını havidirler. Yine hikayeler, ya bizzat aşıkların kendileri tarafından, ya da başka bir aşık tarafından tasnif edilmektedirler. Usta aşıkların hayatları etrafında teşekkül eden hikayeler, genellikle bu usta aşıkların tesirinde kalan başka bir usta aşık tarafından tasnif edilmektedir. Müdaminin Ali şir hikayesi, Aşık Şen-

lik'in Latif Şah, Sevdakar, Salman Bey gibi birçok hikayesi ile Sümmani ile Gülperi Hikayesi bu sınıftan sayılabilir. Bazı aşıklar da kendi hayatlarını hikayeleştirmek suretiyle yeni hikayeler tasnif etmişlerdir. Aşık Ali İzzet, Kul Gazi gibi bazı aşıkların tasnif ettikleri ve kendi hayatlarını anlatan hikayeler bunlara örnek gösterilebilir. Hayatları hikayeleştirilen aşıklar, ya şuur altında bulunan hikayecilik ile ilgili bilgilerinin ürünlerini vermek, ya kendilerini aşık tarzı edebiyat geleneği içinde devamlı kılmak, ya da geleneğin icabı olarak bir hikaye tasnif etmek endişesi ile hareket ederler. 19. Yüzyıldan itibaren yavaş yavaş kısa hikayeye yönelen / bozlak, karavelli/ Güney bölgesi hikayeciliği, aynı zamanda biyografik karakterli hikayelerin azalmasını da beraberinde getirmektedir. Dede Korkut, Köroğlu, Arzu ile Kamber, Aslı ile Kerem, Emrah ile Selvihan gibi aşık tarzı edebiyatın klasik hikayelerinin anlatıldığı Güney bölgelerimizde, kısa hikayeye dönüşü yaşamayan bir kesim vardır. Bu kesim, aşık tarzı edebiyat geleneğini bilen, bu geleneğe uygun eserler veren aşıklardır. Aşık Efgan Didari de bu temsilcilerden birisidir. O, kendi hayatını hikayeleştiren ender aşıklardan birisidir. Efgan Didari'nin bu hikayesi kendisi tarafından kaleme alınan Efgan Ayaz Bey Oğlu Hacı Didari Bey Serencamı adıyla bilinen hikayedir.

Efgan Bey Oğlu Hacı Didari Bey Serencam¹, aşık tarzı edebiyat geleneğinin ürünlerinden olan biyografik hikayeler

ile mukayese edildiği zaman bazı farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Bu farklılıklar, muhteva ve şekli yapı itibarıyla olan farklılıklardır.

Şekli yapı itibarıyla biyografik halk hikayeleri şöyledir; fasıl, döşeme, dua ve metin. Sözlü gelenekte bu yapıyı koruyan hikaye, yazılı gelenekte, müellifin tasarrufundan dolayı farklılıklar gösterilir.²

Hikaye yapısı gösteren Efgan Ayaz Bey oğlu Didari Bey Serencamı, şekli yapı itibarıyla bazı bölümlerin çıkarılması ile kısaltılmıştır.

Muhteva itibarıyla ; biyografik hikayeler, maksat olarak hikaye tasnif etmek fikrinin ön planda olduğu edebi ürünlerdir. Didari Serencamı³, hikaye tasnif etmek maksadı değil, biyografik bilgi vermek maksadıyla kaleme alınmıştır. Biyografik bilgilerin içine ise, bu bilgilerin okunmasını! dinlenmesini sağlamak maksadıyla bazı şiirler ve şiirlerin yazılış sebepleri yerleştirilmiştir. Dolayısıyla Didari Serencamı, hikaye yapısından ziyade, biyografik bir yapı gösterir. Bundan başka, Şakir Sabri Yener neşri olan Efgan Ayaz Bey Oğlu Hacı Didari Bey Serencamı, Şakir Sabri Yener tarafından müdahale edildikten sonra yayımlanmıştır. Bunu, Serencam'ın bazı yerlerinden anlamak mümkündür. Yener; *"Şimdi Efgan Didari'nin serencamını yazmak için kendin in yaptığı gibi şecerestenden ve tercüme-i halinden işe başlayarak devam edelim."* Cümlesi, Yener'in, muhtemelen Efgan didari'nin kaleme aldığı meme müdahale ettiğini göstermektedir. Yine; *"Didari altı ay sonra 304 tarihinde Şam 'a giderek..."*, *"Didari bir gün Şam 'da gezerken..."*, ifadeleri de bunu gösterir. *"Didari'nin gerek bu Anadolu ve gerek Suriye ve Arabistan seyahatına ait manzum intibalarının hep-*

sini yazmak maalesef mümkün olmadı " ifadesi ise bunu açıkça belirtmektedir. Yener'in serencamdan seçmeler yaptığı, kendince kayda değer bulduğu ifadeleri alğını gösteren bir işaret de şudur; *Hele bunlar arasında İstanbul'un muhtelif semt ve mahallelerine ait güzel. pastoral nevinden methiyeler var. İnsan okudukça okuyacağı gelir. Efgan Didari'nin seyahat intibalarından Bursa 'ya ait şu şiirini de son olarak yazıp artık bu bahsi kapatıyoruz."* Yener metninden anlaşılmalıdır ki, Efgan Didarinin Cemil Cahit Güzelbey vasıtasıyla kendisine ulaşan metin daha geniş ve daha fazla bilgiyi içine almaktadır. Cemil Cahit Gtzelbey de, Şakir Sabri Yener'in yayımladığı Serencam'ın özet olduğunu şu cümleler ile belirtir: *Dergimizin 8. Sayısından itibaren Ş.S Yener Didari tarafından yazılmış bulunan ve onun tercüme-i hali demek olan Ayaz Bey Oğlu Hacı didari bey serencamını hülasa etmektedir Didari dört defter ve yüzlerce şiiri muhtevi bulunan bu serencamı bundan bir sene evvel ricam üzerine köyden göndermişti.*⁴

Bunun daha iyi anlaşılması için, Efgan Didari'nin biyografisi ile Serencamın mukayese edilmesi gereklidir. Ancak, Didari'nin hayatının bütün yönleriyle anlatıldığı yazılı bir belgeye ulaşamamıştır. Serencam'ın dışında Didari'nin hayatı ile ilgili tek yazı⁵, Şakir Sabri Yener yayınından iki yıl sonra yayımlanan Didari'nin anlatması ile kaleme alınan Ziya Güner'in Efgan Didari başlıklı yazısıdır. Biz, mukayesemizde, Ziya Güner'in adı geçen yazısı ile, Yener'in yazısını esas aldık.

Asıl adı, Ökkeş (Ukaş) Adil toprak olan Didari, H 1282⁶ veya 1289⁷ yılında Gaziantep, merkez ilçeye bağlı Geneyik Köyünde doğdu. Ataları Sultan Mahmud Gaznevi zamanında Gazne'den gelip bu-

raya yerleşmişler. Ayaz Uşağı ailesine mensup olan Didari'nin babası Ayaz Hüseyin de şair tabiatlı bir kişidir. Didari, yedi yaşında anasını, 12 yaşında da babasını kaybeder. Köyde Molla Hüseyin adında bir hocadan ders alır. Bu arada şiirler söylemeye başlar. Güner' in ifadesine göre; *"Didari babası ölünce çok müteessir oldu. Bir gece ülem-i manada kendisini güzel bir bahçe içerisinde ve bir havuz başında gördü. Fakat bahçede kimseler yoktu ve havuz da susuzdu. Kendisine suyun biraz sonra geleceğini söylediler. Gerçekten su geldi. Bu çok tatlı sudan kana kana birkaç avuç içebildi. Ertesi gün kendinde bir başkalık hissetti. Yanık şiirler söylemeye başladı"* Köyünde başladığı tahsil hayatına Antep'te devam etmek üzere buraya gelir. Bir müddet tahsiline devam eder, fakat tamamlayamaz. Uzun bir seyahate çıkar. Suriye, Hicaz, Mekke, Şam'da bulunur. Buralarda yeni bilgiler edinir, Arapça ve Farsça'yı öğrenir. Dini ve edebi bilgilere sahip olduğu, eserlerinden anlaşılan Didari, **Didari Mevlüdi, Divün, Bahrü'l-Eııvar, Manzum Hatıralar, Risale-i Fezail-i Teravih, Enfeü'l-Ulüm, Manzumı İlmihal, Miratü'l-Makasid ve Fıkıh'a Ait** adlı eserleri kaleme almıştır. Didarinin şiirlerinden bilgisini edebi alana aktardığı anlaşılmaktadır. Hazirevap ve nüktedan bir kişiliğe sahip olan Didari, bu kişiliğini hieiv ve nükte dolu şiirlerine yansıtmıştır. Aruz ve hece ile şiirler kaleme alan Didari'nin şiirlerinde zaman zaman kusurlar bulunmaktadır. Bu kusurlar, yaşadığı dönem ve muhit itibarıyla onun şairliğine halel getirmez. Didari'nin, gereği veya işleri münasebetiyle memleketin birçok yerini gezdiği anlaşılıyor. Bu gezilerini, şiirlerinde anlatmaktadır. İstanbul, Bursa, Şam başta olmak üzere bunların özellikleri ve güzelliklerini şiirlerinde işlemiştir.

Şiirlerinde Karacaoğlan tesiri görülen Didari, güzelleme ve destan türünü sık olarak işlemiştir.

Efgan Didari, biyografisini anlattığı Serencam, halk hikayelerinde olduğu gibi kahramanın doğumundan itibaren başlamaz. Doğumundan önce anlatılan vak'alar, kahramanın doğmuna hazırlık motifleri olarak görülür. Serencam'da Didari'nin doğduğu yer olan Geneyik'e gelmeden önceki durum ve Geneyik'e geliş sebebi anlatılır; *"Sultan Mahmut devrinde Kilis kazası'nın Küçük Bumbuç Emirhac kariyesinde Ayazoğlu Ahmet namında bir adam var idi. Bu zat çiftçilikle uğraşırđı. Aynı zamanda o köyde Hacı Ömer Oğlu Halil Bey adında bir aşiret beyi de yaşardı. O zamanlar aşiret beyleri kanun ve nizamdan müstesna pek parlak bir devir yaşarlardı. Hükümetin bunlar üzerinde tesiri yoktu. Gücü yetenler kendilerinde zayıf ve acizlerin mallarını yağma ederlerdi. Bu bey Emir Hac kariyesine de musallat olarak yağmalamıştı. Ayazoğlu da göçüp Antep toprağın dan gen eyik köyüne gelmişti. Bunun vefatından sonra Ayaz Hüseyin. Ali ve Ayaz Ahmet adlı üç oğlu ile bir de Hatçe adlı kızı kaldı. Ayaz namında bir oğlu da sonradan doğar. Büyük oğlu Ayaz Hüseyin mezkur köyden Kadırlmi türkmeni aşiritenden Köse mustık kızı Elufi alıp Geneyik'te kalır.*

Hikaye yapısı içinde inceleyebileceğimiz Serencam ile biyografik hikayeler karşılaştırıldığı zaman, Serencam'daki iskan ile ilgili bilgiler kahramanın (Efgan) doğumuna hazırlık değildir.

Bundan sonra Efgan'ın doğumu anlatılır. Doğum tarihinin 1289 (1872) yılını göstermesi, Efgan Didari'nin gerçek hayat hikayesi ile örtüşür.⁸ Henüz yedi yaşındayken annesini kaybeden Efgan, 8-9 yaşına geldiğinde tahsile başlar. 12

yaşında iken babası ölür, Amcası kara Mehmet'in himayesine girer. Ancak o da kısa bir süre sonra ölür. Diğer amcası Ahmet'in askere gitmesiyle Ökkeş, köyünden ayrılarak Şam tarafına gider. 17 yaşına kadar Humus'ta kalır.

Serencam'da bundan sonra bozlak tarzında küçük hikayeler serpiştirilir. Bunların ilki Didari'nin Hamus'ta Hafiza isimli bir kıza aşık olması ile ilgili anektodtur. Kanaatimiz, bu hikayeye Didari tarafından kaleme alınan bir güzelleme çevresinde teşekkül etmiş hikaye olmalıdır.

Efgani, 304 (1886) tarihinde Şam'a gider. Burada çelişkili bir tarihlendirme bulunmaktadır. 17 yaşında hamus'a giden Efgan, 1304 tarihinde, 15 yaşında Hamus'tan ayrılarak Şam'a gider. Bu tarihlendirmedeki tutarsızlık, Didari'nin gerçek hayat hikayesinde uzaklaşmamıza sebep olur. Biyografik hikayelerde aşığın gurbete çıkması ile ilgili motif, Didari tarafından- tarihlendirme yanlışlığı da olsa- Serencam'a konulmuştur. Didari, Şam'da Buharalı hacı Bey'in öğrencisi olur. Çanak perçinleme zenaatini öğrenir. Burada Hacı beyin kızkardeşi Cemile Didariye ilgi duyar, Didari bunu reddeder. Bununla ilgili bir türkü söyler. Bu şiir, nasihat türü bir yapı arzeder. Bu anektod da şiirin çevresinde teşekkül eden kısa bir hikaye olmalıdır.

Didari Şam'da bulunduğu esnada birçok ziyaretgahı görür. Bunlarla ilgili şiirler söyler. Şam'dan serseri zanıyla Antep'e gönderilir. Buradan Adana'ya geçer. Torunlu köyünden Torun Oğlu Celil Ağa'nın himayesine girer. Daha sonra Zeytin **Harbine** katılır. Askerlikten sonra Belan köyüne gelir. Nişanlısı nazlı Sultan ile evlenir. Evliliği ile ilgili bir şiiri bulunmaktadır. Bir müddet sonra eşinden ayrılan Didari, Kozan'a gider.

Geçtiği yerlerle ilgili şiirler söyler.

"Efgan didari' az gidiyor, uz gidiyor, altı ay bir güz gidiyor. İstanbul'a yetişiyor." Cümleleri İstanbul'a gittiği anlaşılan Didari, Antepli hemşehri arar. Yukarıda geçen masal tekerlemesi, Serencam'ın hikaye tarzında yazdığını göstermesi bakımından önemlidir. Hikayecilik geleneğinin yavaş yavaş yok olmaya yüz tuttuğu bir dönem olsa gerek ki, **hika** içine masal unsurları katılmış olsun, Bir müddet İstanbul'da kalan didari, daha sonra Antep'e döner, Geneyik'e yerleşir.

Serencam'a göre Didari'nin hayatı Geneyik'ten başlar, Geneyik'te biter. Geneyik dışına gidişler, aşıklık geleneğinde bulunan seyahat motifinin Serencam'a yansımış şeklidir. Buradan hareketle, Didari'nin gerçek hayatına ulaşmak mümkün değildir.

19. yüzyılın ikinci yarısında 1872 veya 1876 yılında Geneyik'te doğan Efgan Didari'nin asıl adı Ökkeş Adil Toprak'tır. Çocukluğunda başladığı tahsilini yarım bıraktığı anlaşılan Didari, aşık tarzı edebiyat geleneğine bağlı, bununla ilgili ürünler vermiş, hayatının büyük bir bölümünü seyahatlerle geçirmiştir. Seyahat ettiği yerler, bu yerlerde gördükleri ile ilgili şiirler kaleme almıştır.

Eserleri arasında sayılan Efgan Didari Divanı ve **Manzum Hatıralar dısında** kalan, Mevlüd, Bahrü'l-Envar, Enfeü'l-Ülum, Risale-i Feza'il-i Teravih, Mecmuatü'l Mekasıt veya Miratü'l-Mekasıt, Gülşen-i Fuad, Manzum ilmihal ve Fıkıha ait bir eser, Didari'nin olmalıdır. Muhtemeldir ki, elinde bulunan yazma eserleri kendi eserleri olarak göstermiş, veya bunları yeniden istinsah etmiş olsun.

Didari, şiirlerinde Güney bölgemizde tesiri yüzyıllarca süren Karacaoğlan geleneğinin bir temsilcisidir. Güzelleme-

leri, güzellemelerindeki konu ve söyleyiş benzerlikleri buna işaret etmektedir. Karacaoğlan'ın;

*İncecekten bir kar yağar
Tozar Elif Elif diye*

mısraları Didari' nin;

*Didari yan aşk oduna
Yel estikçe tüter Nazlı*

mısraları benzerlik gösterir. Bu örnekleri, Karacaoğlan ile Didarinin şiirleri mukayese edildiği zaman çoğaltmak mümkündür. Güzellemeler dışında hiciv konulu şiirler ve destanları⁹ da bulunan Didari, yaşadığı dönem içinde aşık tarzı edebiyat geleneğinin temsilcisi olarak görülür.

Didari'nin şairliğinin daha iyi anlaşılması için şiirlerinden birkaç örnek vermek isabetli olacaktır.

*Ayrıldım gonca gülümden
Kimseler bilmez halimden
Yardan ayrılmak ölümünden
Beter Nazlı beter nazlı*

.....

*Sana derim koz Ören 'in deresi
Göz göz oldu şu sinemin yarası
Geçti kalan kalan, gidilmenin sırası
Bu gece salında inihman et dağlar*

.....

*Ördek gibi yüzer iken göllerde
Bülbül gibi şaki iken güllerde
Şimdi kaldık derelerde bellerde
Perişan halime figan et dağlar*

....

*Bir ah ettim gönlüm oldu sim siyah
Yeni baştan düştüm ateşe eyvah
Sen derman eriştir Hazret-i Allah
Derdimiz gittikçe artar mı ola*

*Binde bir bulunmaz böylesi bir can
Alyanaklar değer Varşove Tercan
Dudakları kiraz dişleri mercan
Gerdanda benleri katar mı ola*

*Didari bey der ki arttı gamımız
Yalan oldu zevk ü safa demimiz
Bahr-ı ummanlara düştü gemimiz
Felek bir tarafa atarmı ola*

NOTLAR

¹ Ş. Sabri YENER, *Efgan Ayaz Bey Oğlu Hacı Didari2 Bey Serencamı*, **Başpınar**, Y: 1, S:8 (İlkteşrin 1939), s.5-6; S:9 (Sontesrin 1939), s.8-9; S:10 (İlkanun 1939), 12-13; 5:11-12 (Şubat 1940), s.10-12; Y:2, S:13 (Mart 1940), s.7-8; S:15 (Mayıs 1940), s. 9-10

² Pertev Naili BORATAV, **Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği**, Ankara 1946, s49-53

⁴ C. Cahit GÜZELBEY, *Didari'nin Manzum Bir Mektubu ve Diğer Eserleri*, **Başpınar**, Y:2, S:15 (mayıs 1940), s.10-11

⁵ Efgan Didari ile ilgili, Cemil Cahit GÜZELBEY'in çalışmaları arasında "Efgan Didari, Hayatı ve Eserleri" *Basılacak* ibaresi ile bildiriliyorsa da, böyle bir çalışmaya rastlamadık.

⁶ Ziya GÜNER, *Efgan Didari Başpınar*, **Y:3, S:34** (Mart 1942), s.5

⁷ YENER, a.g.m., S:8, s.6

⁸ Ziya Güner, Efgan Didari'nin doğumu ile ilgili bilgi verirken tarih olarak 1282 (1865) tarihini verir.

⁹ Cemil Cahi GÜZELBEY, **Gaziantep Folklorundan** Notlar, Gaziantep 1959, s.38-39